

Сергєєва В. І.

СИМВОЛІКА ЇЖИ У ПРОЗІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ: ЖІНОЧА ТІЛЕСНІСТЬ І МАТРИМОНІАЛЬНІ УГОДИ

Статтю присвячено дослідженню теми гастрономії у прозі Олени Пчілки. Їжа в оповіданнях «Артишоки», «Біла кицька» та «Пожди, бабо, нових правів» зазнає специфічної гендеризації, здебільшого транслюючи певне повідомлення про жіночу тілесність і матримоніальні плани. Артишоки символізують комунікативний розрив в умовах мезальянсу, цукор представлений харчовим евфемізмом жіночої сексуальності, а масло є втіленням психосоматичної проблеми (застій грудного молока як локалізація образи). Окрім конкретних продуктів, до аналізу залучені й ритуали приготування їжі та її споживання, завдяки чому вдається простежити емансипаційні шляхи персонажок Олени Пчілки з погляду побуту.

Ключові слова: Олена Пчілка, гастрономія, жіноча тілесність, емансипація, шлюб, артишоки, цукор, масло.

Проза Олени Пчілки систематично висвітлює досвіди жіноцтва другої половини XIX й початку XX століття і, як доведено в багатьох літературознавчих працях, надається до результативного феміністичного прочитання. Так, гендерну критику до текстів письменниці застосовували Віра Агєєва [1], Ольга Полюхович [5], Тетяна Данилюк-Терешук [2] та інші науковиці й науковці. Водночас майже не дослідженою лишається тема гастрономії в Пчілчиних оповіданнях і повістях, хоч згадки певних продуктів і страв допомагають авторці глибше розкрити питання жіночої тілесності й сексуальності. Заповнення цієї прогалини і є метою статті. Насамперед у дослідницькому фокусі перебуватимуть артишоки, цукор і масло, про які йдеться у трьох оповіданнях: «Артишоки», «Біла кицька» та «Пожди, бабо, нових правів». Вибір умотивований тим, що в межах студій творчості Олени Пчілки ці продукти мають не лише харчову, а й символічну цінність.

Як зауважує антрополог Пітер Фарб, природа їжі та її сервірування можуть транслювати соціальні послання краще за будь-що свідомо вербалізоване, адже те, що не можна висловити на пряму, люди схильні передавати за допомогою кулінарних і гастрономічних ритуалів [15, pp. 4–5]. Не винятком є й гендерна дискримінація і табуїтована жіноча тілесність, про які говорить Олена Пчілка. Приготування їжі та її споживання завжди були тісно пов'язані з усталеними гендерними ролями: від оберігання печерного

вогнища, на якому робили смаженю первісні жінки, до сьогодення, коли, за спостереженнями дослідниці Шеррі А. Іннесс, наші сучасниці проводять левову частку життя, котячи наповнені харчем візки із супермаркетів подібно до того, як десь у Аїді нескінченно штовхає свій валун Сізіф [16, p. 2]. Однак зазнають специфічної гендеризації не лише процеси, пов'язані з їжею, а й самі наїдки, — про що пишуть гастрономічні та феміністичні теоретики й теоретикіні: так, Джейн Дюссельє розглядає штучно сконструйований зв'язок поміж солодощами й феміністичністю [14], а Сайкі Вільямс-Форсон досліджує, чому «чорні жінки лишили по собі слід, встелений курячими кістками», і як курятина стала для поневоленого жіноцтва «інструментом самовираження, самореалізації, опору, навіть пристосування і влади» [19, p. 2]. Амбіція подібного аналізу лежить і в основі цієї розвідки.

Перед тим, як підступитися до декодування символіки окремих їстівних продуктів, важливо окреслити загальний зв'язок між виборюванням жіночих прав і переосмисленням ролі їжі та кулінарії в текстах Олени Пчілки. Вочевидь найяскравіше це оприявнюється у, певно, найбільш обговорюваному нині тексті — повісті «Товаришки». Всередину емансипаційного шляху головної героїні «Товаришок» Любові Калиновської закладена трансформація первісно харчового ритуалу. Її мати — Марія Петрівна — є представницею того покоління старосвітських дідичок, чия енергія спрямована здебільшого на

обслуговування печі й готування їжі. Свої думки та почуття вона виявляє через кулінарію: так, перед від'їздом доньки на щорічні студії Марія Петрівна притлумлює хвилювання тим, що схоплюється за готування пирогів і загортання цього печива й курятини в папір [8, с. 155]. Натомість Любов, як наступне покоління жіноцтва, вже здобуває професійну освіту лікарки, а отже, змінює саму суть дій, так тісно пов'язаних із готуванням їжі: замість контакту з масним папером-обгорткою — читання анатомічних атласів, а патрання курей поступається експериментальному препаруванню жаб, тобто «приготуванню» анатомічних препаратів. Феміністична критикиня Керол Дж. Адамс у праці «Сексуальна політика м'яса» наголошує на тому, що патріархальна культура асоціює упосліджених і травмованих жінок із безликим м'ясом [10, р. 67], а сексуальне збудження і його втамування — із різництвом і м'ясоїдством [10, р. 68]. Підготовкою до споживання є фрагментація, адже саме внаслідок поділу цілого на окремі частини «зникає живий референт»: відтак м'ясо перестає бути істотою й перетворюється на сировину [10, р. 76]. Прикметно, що серед освітніх викликів, які постають перед Любов'ю Калиновською, Олена Пчілка, окрім марудного зазубрювання, виокремлює оперування скальпелем. Фрагментації тіла жаби навіть присвячено окремих діалог між Любов'ю та студентом Микитою Кузьменком — чоловіка-колегу страшенно цікавить, чи наважиться жінка різати, ніби саме це вміння є доказом профпридатності в «чоловічій» медицині: «— Ну, що, землячко-полтавко, ріжете жаб? — питає Кузьменко» або уточнення — «А живій жабі можете голову відрізати?» [8, с. 183]. Подібні розпитування тим паче симптоматичні, зважаючи на те, що пересічна жінка, яка готує частіше за чоловіка, має давати раду з ріжучими предметами аж ніяк не гірше за нього, однак професійний контекст символічно анулює жіночі навички. Вочевидь гендеризація розтинання плоті суголосна думці про те, що ніж та інші ріжучі предмети є субститутами фалоса, який чинить насилля й так утворює винятковий статус свого власника [10, р. 88]. Довший час жінкам було підвладне лише кухонне лезо та контрольоване користування ним заради годування сім'ї (передусім чоловіка), однак Любов та її ровесниці, беручи до рук хірургічний скальпель, чинять справжню революцію, виборюючи суб'єктність жінок не тільки в лабораторії, а й на екзистенційному рівні. До того ж, краще за чоловіків знаючи анатомію й душі жіноцтва, нові фахівчині можуть лікувати, не знецінюючи жіночі тіла.

Так, повернувшись на Полтавщину працювати фельдшеркою, головна героїня повісті «Товаришки» лишається при своєму виборі інструмента (скальпель) і оперує та приймає пологи, доки жінка старої формації — удова по колишньому фельдшеру Ганна Марковна Малинчиха — користується кухонним начинням і готує обіди, нарікаючи на те, що шлюб був для неї єдиним доступним соціальним та фінансовим ліфтом. Відмінність життєвих стратегій двох персонажок заперечує стартову подібність їхніх гастроорієнтованих прізвиськ — Калиновська і Малинчиха (гіпотетично від *Малина*) — демонструючи, що це вже не «одного поля ягоди».

Отже, беручи за об'єкт дослідження прозу Олени Пчілки, можна побачити, як тісно переосмислення ролі жінки в суспільстві пов'язане з переосмисленням її місця на кухні, за обіднім столом тощо. Іноді, як-от у випадку «Товаришок», письменниця висловлює це через зіштовхування й розвиток загальних мотивів приготування й споживання їжі, але в інших текстах абстрактна їжа конкретизується — і тоді Олена Пчілка акцентує увагу на символіці окремих продуктів. Подальший аналіз трьох оповідань («Артишоки», «Біла кицька» та «Пожди, бабо, нових правів») допоможе розкрити різні аспекти значення харчу, асоційованого з жіночою тілесністю й самореалізацією: артишоки й соціальний вимір любові — спроба укласти мезальянсну матримоніальну угоду від час спільної їди; цукор і вимір інтимних стосунків пошлюбленої пари — відкинута жіноча сексуальність; масло і медичний, юридичний виміри — жіноча безправність, каналізована у хвороби.

Артишоки. В оповіданні «Артишоки» однойменний овоч є еквівалентом «яблука розбрату» в укладанні мезальянсу між збіднілою аристократкою Олімпією Свойською та заможним московським купцем Хомутовниковим. Штудерна форма артишоку є зліпком претензій шляхетства. Подібно до зазубреної поверхні рослини, дах хиткого дому Свойських увінчано новими стрімкими коминами, не менш вихлясто облаштований і інтер'єр: «...пан покрив його (дім. — В. С.) залізною покрівлею і дав зверху дуже штучні комини, а пані купила нові коври і, для нового каміна в світлиці, дуже штучний бронзовий годинник з середньовічними лицарями і з генієм часу на вершку» [8, с. 300]. Зрештою, навіть у момент руйнації будинку, що потерпає від безгрошів'я власників, потріскані стіни мовби розкриваються артишоковими лусочками, перетворюючи занепад на перформанс. Зовнішність самої Олімпії теж охарактеризовано як

по-мистецьки фігурну, з-поміж інших панн її виділяє «чисто гречеський носик» [8, с. 301], який мовби натякає, що є земляком (як не географічним, то символічним) середземноморських артишоків. Натомість неотесаність торговця Хомутовникова підкреслює його «плебейська червоність», «дебелість» і відповідна безформність світогляду й манер [8, с. 302]. Поінформована про намір Хомутовникова свататися до Олімпії, родина Свойських готує обід, який, з одного боку, має погодити заручини, як об'єднання тіл і капіталів, а з іншого — вказати на підпорядковане становище безродного купця. Цю функцію покладають на екзотичні, а отже, вишукані артишоки, не знані новій «аристократії грошей», — на думку матері Олімпії, москвит Хомутовников звичний хіба до пареної ріпи [8, с. 309].

У призначений день на стіл подають м'ясний бульйон, печені пиріжки «з мозками» й рибу, які попри кулінарну простоту все одно сочаться й парують погордою до купчика та його свата Хуторенка [8, с. 308, 318]. Це відповідає теорії антрополога Клода Леві-Стросса, який в опозиції сирій й приготованої їжі вбачав відмінність між природою та цивілізацією. Ба більше, серед методів термічного оброблення продуктів теж заведено ієрархію культурної вищості: так, у праці «Кулінарний трикутник» дослідник ототожнює результат прямого контакту вогню та м'яса із сирістю (адже теоретично: один із боків кусня міг обвуглитися, доки інший лишатиметься неприготованим), а процес варіння — з культурним прогресом, оскільки під час варіння між полум'ям і продуктом є як мінімум два посередники — вода й посудина [17, pp. 36–37]. До категорії «вареного» належить юшка, якою Свойські пригощають Хомутовникова. Схожою є й рецептура запропонованих пиріжків, які відділені від вогню повітрям і денцем — підставкою або частиною печі. Що ж до риби, то спосіб приготування достеменно невідомий, а проте пані Свойська вишукано «гарнірує», тобто прикрашає страву — імовірно, така настанова на естетичне оформлення є не менш переконливим свідченням культурної переваги. Тож хоч у буквальному сенсі Хомутовников, як і більшість людей, вочевидь харчується приготованим, у вимірі соціальної ієрархії він лишається сирієм в очах аристократії. Характеризуючи цього персонажа, Олена Пчілка дає декілька показових ознак дикості: купчик не знає, як давати собі раду з їжею, і змащує оливою волосся [8, с. 314], його дім і середовище називають «норою» [8, с. 316] (мовби й справді йдеться про печеру первісної людини), а гроші Хомутовникова його батько

заробив на шкурах і шкурятяному крамі [8, с. 316] — справі, що в цьому контексті відсилає до полювання сливе доісторичного. Однією з ознак неотесаності для родини Свойських є й російська мова, що по суті відрізняється від мови русифікованої української шляхти: слова кшталту «таперича» і «давеча» справляють враження конфузу [8, с. 314]. У розрізі гастрономічної історії та еволюції анатомії грубість мови можна трактувати як грубість мовленнєвого апарату: той, хто жує сире насупроти м'якому вареному, має дещо іншу будову щелепи, а отже, й висловлюється в інакший спосіб.

Та апофеозом заобіднього приниження, як і було заплановано, стають артишоки в підлеві, які Хомутовников і сват Хуторенко сприймають як незрозумілу «чортівню» [8, с. 319]. Через свою незбагненність городина створює комунікативний розрив: Свойські й Хомутовников із Хуторенком опиняються в ситуації прикметної двозначності, невизначеності поміж ствердною й негативною відповідями. Сват Хуторенко, що ніколи до того не куштував цього представника родини айстрових, убачає в ньому «гарбузики», тобто семантичний еквівалент гарбуза, який є частиною ритуалу відмови на українському сватанні. Натомість гонорові Свойські все ще сподіваються на союз, адже для людей, звичних до цього овочу, артишок візуально нагадує весільну шишку — обрядовий хліб, яким запрошують на весілля або ж обдаровують гостей на самому святі. Як наслідок, конфлікт не вдається вчасно залагодити — і надто різні світи й надалі тривають відокремлено. Прикметно, що подібну гастрономічну колізію можна бачити і в інших текстах Олени Пчілки, зокрема в «Збентеженій вечері» — оповіданні, що якнайдаліше надається до структурного аналізу: на Святвечір селянка Оксея Павленко ділить кутю й узвар надвоє, два горщики син Омелько має віднести ув'язненому за бунт хрещеному, і ще два горщики — пані-хрещеній. Омелько вільний рухатися поміж двох опозицій завдяки особливому статусу колядника — та якщо в традиційній культурі дві протилежності становлять світ живих і світ мертвих, то в оповіданні Олени Пчілки — це протиставлення багатства й злиднів. Панія прогнозовано бридиться кутею, адже та, ймовірно, приготована в антисанітарних умовах [8, с. 347]: зважаючи на те, що термічне оброблення знешкоджує бактерії, пані підсвідомо асоціюють навіть варену пшеницю, яку приносять селяни, із чимось сирим, тобто негігієнічним. Омелько, що випадково підслуховує кулінарний вердикт, збентежений виявом зневаги селянсько-

му харчу — таким чином мирній трансгресії поміж двох опозицій, тобто мрії символічно з'єднати їх, надходить кінець.

Подібно до цього, в «Артишоках» саме одноіменний овоч і напускання туману навколо нього стає тим «бентежним» елементом, що розвіює ілюзію шлюбу двох надто різних людей. Марія Маєрчик у праці «Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу» послуговується опозиціями Клода Леві-Стросса, зокрема щоб проінтерпретувати їх у межах весільної обрядовості. Так, характеристика «сирий», яку можна допасувати до постаті Хомутовникова, притаманна тілу лімінальної особи: щось сире — це ніби «сировинна база» для «приготування нової соціальної структури, нового соціального тіла» [3, с. 127–128]. Натомість готовість і гарячість — ознаки вдалого обрядового переходу: «Ці категорії разом описують жінку після дефлорації як *готову, гарячу*, вочевидь ідеться про приготованість до репродуктивних функцій» [3, с. 130]. Оповідання Олени Пчілки «Артишоки» демонструє, як некоректно потрактований обід із гарячими артишоками став причиною того, що потенційні наречені так і лишилися холодними й сирими щодо одне одного, тобто не пошлюбилися.

Цукор. Особливе місце в текстах Олени Пчілки посідає цукор, адже за його білими кристалами часто ховається глибший підтекст. Так, до найяскравіших спогадів письменниці, зафіксованих у «Автобіографії», належить випадок, коли хрещений Петро Васильович Ставицький подарував малій Ользі три фунти «конфет»: частина з них містила віршовий додаток у вигляді дворянської цитати з «Євгенія Онїгіна» чи інших популярних текстів. За спогадами авторки, дещо старші панни за допомогою таких цукеркових віршів ворожили на «кавалерів» [6, с. 301], поєднуючи мрії про майбутній шлюб і поглинання солодкого. Схожим чином Олена Пчілка пояснює приховане значення цукру і у власній прозі. Наприклад, в оповіданні «Три “ялинки”» лагомину в подібі «виробленого з цукру палаючого серця» авторка сама називає «алегорією» почуттів персонажів. Тож сцену, де серце з'їдає дитина закоханих, супроводжує іронічне спостереження: «Хотіли шукать якоїсь алегорії, то нехай же буде алегорія — до кінця!» [9, с. 174].

Гастрономічним евфемізмом любові й сексуальності стає опис солодкого і в «Білій кицьці» — оповіданні, де 23-річний студент Микола та його дружина Маня проходять усі етапи тілесного насичення — від голоду й зацікавлення до

остаточного збридження. Єдиний раз, коли читачі бачать подружжя за обіднім столом, — це сцена чаювання: прикметно, що під час ранкового планування нав'язлого в зубах побуту дружина тримає новеньку «сахарничку» [8, с. 289]. Ця цукрова солодкість відсилає до солодкавості спогадів про початок знайомства, коли, глядячи біленьке кошени (колір вочевидь воно теж «запозичило» у вмісту цукорниці), герої «випадково» натрапили на руки одне одного — і Микола почав зголодніло торкатися вустами рафінадного тіла панночки. Це гастрономічно-тілесне порівняння вельми показове, адже, як пише дослідниця Джейн Дюссельє у статті «Бонбони, лимонні льодяники та батончики “Oh Henry!”: цукерки, культура споживання та конструювання гендеру, 1895–1920», суспільству загалом притаманно бачити зв'язок поміж цукром / цукерками й жіночою сексуальністю. У випадку США це почалося 1895 року, коли фірма Lowney запустила рекламу цукерок із зображенням кокетливих білих жінок середнього класу, — і «хоч сучасному читачеві ці ілюстрації не здаються провокативними, для жінок XIX століття будь-яке визнання чи демонстрація апетиту було ознакою неприборканої сексуальності»¹ [14, р. 18]. Зрештою, впізнавана іконографія кондитерських компаній сприяла гендеризації солодошів, тож до 1908 року приготування й подальше поїдання цукерок стало повноцінним видом дозвілля для частини американського жіноцтва, натомість патріархальна культура все частіше ототожнювала суб'єкт із об'єктом і транслювала вимоги до цукерок на жінок: ідеалом були особи солодкі й ніжні² [14, р. 26]. Саме такою бачить наречену й Микола з «Білої кицьки».

Однак що довше триває шлюб, то менше голоду лишається. Замість «солодкого *far niente* в кріслі з поетичними мріями» [8, с. 287], молодий учений має здобувати місця при університеті, щоб забезпечити дружину і майбутню дитину. Стан жінки Мані Микола сприймає майже з відчуттям нудоти, ніби вагітність — це прикра хвороба або нечемне переїдання, коли необачна пані розширюється в просторі в той час, як плід росте не в матці, а в переповненому шлунку: «Її талію було видно було притім зовсім вільно,

¹ Переклад мій. — В. С.

² Деякі персонажки й самі не проти такого ототожнення. Наприклад, Ксенія із «Забавного вечора» Олени Пчілки, марячи про танець із коханим Леонідом, уявляє себе «з “чайною” рожею в чорних косах» [7, с. 9] — квіткою, яку часто використовують у десертах та солодких настоянках. Доки її молодша сестра Люба мріє про пакунок цукерок як стимулятор безпосередньої дитячої радості, вісімнадцятилітня Ксенія вже сама хоче бути джерелом «солодкавості», об'єктом еротичного бажання.

і пан Микола думав: який дурень вигадав вираз “інтересный стан”... Уже так, що “інтересный”... Що тільки єсть гарного в лиці, в постаці — все гине, все псується, коли жінка стає в тому інтересному положенні; просто навіть дивно, як природа не вигадала чого-небудь іншого для появи на світ нових людських індивідів, за віщо робить особи людської прекрасної половини такими непрекрасними, та ще й на такий довгий час?...» [8, с. 292].

Та негарними йому видаються змінені силуети не лише в осіб «людської прекрасної половини». Потовстілій кицьці, яку Микола нерозривно асоціює з кошакою власницею, теж перепадає критика: «Яка вона паскудна зробилась! Велика, гладка, жовті цяти порозходились так широко, он руда смуга від уха займає половину морди над правим оком» [8, с. 295–296]. Найгірше ж те, що тварина є переносником «інфекційних бацил» і заражає мікрококами, лижучи тарілки [8, с. 296]. Попри звинувачення кішки, таке дбання про посуд і сервірування столу стосується передусім її двійника — Мані, тож Микола страждає від огиди до домашньої їжі, насправді втративши смак еротизму. Так, в оповіданні Олени Пчілки «Маскарад» персонажка Олександра, заставши свого чоловіка за інтимною вечерею з незнайомою жінкою, обурюється: «Ну, так, звичайно! Тут смачніш готують, ніж дома!» [7, с. 70], — адже зниклий апетит до подружнього «задимленого» крупника й пересушеної печені є прямим приводом до адюльтеру, тобто їди деінде. Подібно й коханка Сара з «Недокурка» намагається утвердити позашлюбний зв'язок тим, що загодує партнера котлетами й показово хазяйнує за столом, на що прислуга законної дружини зауважує: «Сказано, господині нема в хаті, то всяке дрантя розсідається за столом!» [6, с. 236] (таким чином посідання столу первинно дорівнює тілесній зраді). Дослідниця Саллі Клайн у праці «Просто десерти: їжа і жінки» наголошує на тому, що сексуальна напруга нерідко знаходить вихід саме через їжу [13, р. 3]. Щоправда, для жінок це питання може бути особливо травматичним: доки смаження й варіння для когось іншого є виявом любові й прихильності, власне споживання здебільшого ототожнене з ненавистю до себе й самоцькуванням [13, р. 2]. Виходячи з цього, Саллі Клайн виділяє дві основні (і до того ж пов'язані між собою) проблеми, які жіноцтво переживає в стосунку до харчу: «відкинути-їжу-яку-я-подаю-тобі» («reject-the-meal-I-serve-you») та «відкинути-жінку-якою-я-є» («reject-the-woman-I-am») [13, р. 2]. У випадку Мані з «Білої кицьки» ці дві відмови на-

кладаються: нехить до страв Микола переносить на обважніле, мовби теж заражене мікрококами, жінчине тіло, і навпаки.

Така підміна сексуального небажання та втрати апетиту є поширеним прийомом у художній літературі — до прикладу, тут варто згадати «Пані Боварі» та її інтерпретацію від Віктора Г. Бромберта. Дослідник підкреслює, наскільки тісно сірість повсякдення в цьому романі Гюстава Флобера пов'язана з прісністю їжі. Емму драгує те, як некоханий чоловік Шарль поводить за столом (а отже, і в шлюбній постелі): звуки булькання, коли він їсть суп, або те, що він чистить зуби язиком [11, р. 51]. Еротизм унеможливає й та обставина, що страви та відходи (хвороби) в будинку Боварі фатально змішані: у лікарську приймальню Шарля просочуються кухонні запахи, натомість на самій кухні повсякчас чути лункий кашель пацієнтів [11, р. 51]. Іронічно, що й смерть Емма обирає собі відповідну, адже персонажка проковтує миш'як [11, р. 52] (певний типологічний збіг двох текстів простежується й у тому, що спершу героїня Флобера хотіла викинутися з вікна, та якщо в «Пані Боварі» цей сценарій лишається нереалізованим, кицьку все ж пускають у вільний лет — це робить роздратований Микола).

В оповіданні «Біла кицька» кухня й вітальня, де Микола упорядковує результати лабораторних експериментів, теж витворюють символічно спільний простір. Тож їжа (а отже, й сексуальність) не може не впливати на роботу, натомість робота пропонує відповідну лінзу для оцінки тіла дружини — імовірно, звідси такі фізіологічно відразливі описи вагітності й сливе дослідницька байдужість Миколи як чоловіка. Наукова праця, над якою важко б'ється молодий учений, має назву «О гистологических образованиях в рубцах преимущественно гомогенного вещества»: експериментальна частина дослідження полягає в тому, що Микола робить розрізи на тілі піддослідних собак, а коли рани починають стягуватися, бере зразки новосинтезованих тканин і досліджує клітини [8, с. 289–290]. З часом написання «сочинения на степень» просувається все складніше й повільніше — вочевидь можна припустити, що це один зі зворотних впливів присутності дружини: і річ не тільки у переспрямуванні уваги, а й у тому, що «цукристість» Мані суперечить самій суті наукового завдання — надмір цукру в крові перешкоджає рубцюванню розрізів. Незагоєні рани відкриті до інфекцій і гниття, якого так боїться медик Микола — причому як у значенні уражень на фізичному тілі, так і в сенсі нездорового й обтяжливого союзу двох людей.

Масло. В оповіданні «Пожди, бабо, нових правів» на особливу увагу заслуговує масло. Головна героїня баба Марина для зручнішого транспортування загортає його в капустяне листя — схоже приховування-пеленання відбувається й на рівні художньо-образної системи тексту: так, центральна метафора маскується під подобу мало важливої приключки до подальшого розгортання звіряльного монологу. Принісши масло в господу покупців (своєрідне запрошення до розмови), баба Марина оповідає їм про особисту драму: Маринин чоловік погодився записати на неї хату й дворище, щоб по його смерті на майно не претендували інші родичі, зокрема брати [8, с. 352–353]. Та за якийсь час «старий» викрадає «бомагу» зі скрині дружини й потайки рве її, викидаючи шмаття за клунькою [8, с. 353]. Єдиною сподіванкою для баби є відтворення документа відповідно до запису у волосних книгах, однак писар і старшина відмовляють їй, аргументуючи це тим, що «старі права кончилися, а нові ще не вийшли...» [8, с. 356]. Авжеж, тут ідеться не стільки про майнове питання, скільки ширше — про *жіночі права*, адже в останньому реченні оповідання Олена Пчілка вимальовує за плечима однієї покривдженої персонажки цілу *minority group*: «Ох, чи скоро ж то баба Марина діждеться тих нових правів та й ми разом з нею?» [8, с. 357]. А отже, можна припустити, що й масло, яке носить із собою героїня, варто тлумачити у світлі гендерної критики.

Перша асоціація, що виникає, — це ототожнення «шарварку й колотнечі» у волості [8, с. 356], а також внутрішніх терзань безпечної баби Марини із процесом виготовлення цього продукту: «биття» вершків для отримання масла відбувається так само марудно, як і «побивання» жінки поміж андроцентричними структурами й інституціями в діжці-маслоробці патріархальної культури (за схожим принципом, зазнавши зовнішнього тиску, неминуче згортаються воля й поривання жіноцтва). Окрім цього, у сумній оповіді баби Марини особливо чутний голос ображеної матері, що обернула своє тіло на машину для забезпечення й годування дітей чоловіка, який у свою чергу не хоче віддячити, вділивши їй місця, де вона могла б це натружене тіло прихилити: «Таки ж я йшла за його, за вдівця, на його троє дітей, робила цілий вік, не кривдила нікого, дбала все одно як за своїх» [8, с. 352]. Тож у Марининій грудці масла, імовірно, проглядається застоєне *грудне молоко*, через яке розвинувся й прогресував метафоричний

мастит³ — болісне запалення грудних залоз: на це вказує й «прикладання» до масла капустяного листя, що є не тільки ситуативною пародією на «документи», а й усталеним у народній медицині засобом лікування цього захворювання (наприкінці гостини персонажка знову забирає листя з собою, як доказ того, що воно необхідне їй і після того, як масло спродане [8, с. 357]).

Здатність до лактації здавна спричиняла ототожнення жінок із їжею: так, за спостереженнями медієвістки Керолайн В. Байнум, «для середньовічних натурфілософів грудне молоко було перетвореною кров'ю, і людська мати — подібно до пелікана, який також символізував Христа, — годувала своїх дітей живильною рідною, що текла її венами»⁴ [12, р. 277]. Натомість симптоматика мастопатії, як суто жіночого болу, вчергове допомагає вивести цей буцімто гастрономічний образ вже на екзистенційний рівень. Дослідниця Айріс Маріон Янг, переосмисливши думку феноменолога Моріса Мерло-Понті про груди як точку самоідентифікації, звернула увагу на таку особливість жіночої грудної клітини, як наявність молочних залоз: локалізуючи тут своє «Я», тобто екзистенцію, жінки (зокрема й баба Марина) міркують про залози як частину оселі своєї ідентичності [18, р. 215]. За словами дослідниці, саме груди одними з перших реагують на зміни в тілі: вони болять під час пубертатного дозрівання, реагують на менструальний цикл, їхня підвищена чутливість може бути однією з ознак вагітності, зрештою, достатньо згадати, наскільки широким може бути спектр стимуляцій під час лактації — молоко ладне прибувати від доторку, плачу немовляти й навіть від самої думки [18, р. 221]. Тож вельми симптоматично, що біль упослідженої Марини з оповідання Олени Пчілки оприявнився саме в цій частині втомленого організму. Виходячи з цієї феноменологічної візії грудей як центру людського буття (від якого і йдуть спроби взаємодії з довколишнім світом), Айріс Маріон Янг акцентує, наскільки трагічною для жінки можуть бути

³ Тісний зв'язок фізичних недуг і гастрономічних метафор загалом типовий для світогляду Олени Пчілки. Це можна бачити зокрема в епістолярії. Так, у листі до Петра Антоновича Косача за 4 червня (23 травня) 1897 року Ольга Петрівна Косач, пишучи про слабкість доньки Лесі, вдається до таких характеристик: Лариса Петрівна «худа ужасно и бледна как стебель спаржи под землей» і в Крим після виснажливої дороги зможе дістатися вже «в виде киселя» [4, с. 298]. Вочевидь через спільну тілесність теми їжі та хвороб витворюють у текстах Олени Пчілки об'єднаний образно-тематичний кластер, де нездужання ословлюється через щось їстівне, а їстівне не можна тлумачити без зважання на фізичні слабкості того, хто їсть, готує, нагадує якусь їжу тощо.

⁴ Переклад мій. — В. С.

хвороби молочних залоз і потенційна мастектомія [18, р. 227]. Передусім ідеться про онкологію, однак вчасно не вилікуваний мастит теж вимагає хірургічного втручання і видалення некротичних тканин. Оповідання «Пожди, бабо, нових правів» демонструє, як підважування цінності жінки та свідоме ігнорування її потреб пронизує боєм груди — фізичне втілення вічно зацькованої жіночості. Тож грудки масла, які баба Марина носить від хати до хати, є не приводом до розмови, а матеріалізацією образи, про яку ця розмова й точитиметься.

Отже, гастрономічна символіка у прозі Олени Пчілки часто пов'язана із притлумленою тілесністю жіноцтва, а також можливостями жіночої самореалізації — як у професійній сфері, так і в

шлюбному сценарії. Наприклад, артишоки із однойменного оповідання стали втіленням комунікативного розриву поміж нареченими з різних суспільних прошарків. Цукор у «Білій кицьці» пов'язаний із сексуальною нехиттю, оскільки надмір солодкості призводить до негігієнічності, якою брідиться чоловік, нажаханий вагітністю дружини. Натомість текст «Пожди, бабо, нових правів» демонструє масло як застояне молоко, що згортається у зболених жіночих грудях — центрі накопичення болю й образ. Тож описані Оленою Пчілкою продукти / страви, а також процеси, пов'язані із готуванням їжі та їдою, можуть бути важливим предметом дослідження для гендерних критиків, що студіюють творчість письменниці.

Список літератури

1. Агеєва В. Ключ до розуміння тексту: Між Полтавою й Цюрихом: як панночки ставали емансипантками. О. Пчілка. *Товаришки. Новели*. Київ : Віхола, 2024. С. 7–24.
2. Данилюк-Терешчук Т. «На користь рідного краю»: Олена Пчілка у просторах українського життя. *Ті, що творили «Перший вінок»* : збірка есеїв. Київ : Creative Women Publishing, 2024. С. 32–44.
3. Маєрчик М. Ритуал і тіло: структурно-семантичний аналіз обрядів українського родинного циклу / Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, НАН України, Ін-т народознавства. Київ : Критика, 2011. 324 с.
4. Подружнє листування Косачів. Вступна стаття, підготовка тексту та коментарі Альбіни Шацької. *Спадщина : Літературне джерелознавство, текстологія* / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ : К.І.С., 2019. Т. XIII/ XIV. С. 260–472.
5. Полохович О. Українські аристократки та аристократи: салонна романтика і культурне просвітництво у творчості Олени Пчілки. *Бунтарки. Нові жінки і модерна нація* / упоряд. і авт. передм. Віра Агеєва. Київ : Смолоскип, 2020. С. 57–78.
6. Пчілка О. Вибране. Київ : Ще одну сторінку, 2024. 416 с.
7. Пчілка О. Оповідання. Київ : друк. К. Н. Милевського, 1907. 104 с.
8. Пчілка О. Твори / упоряд., авт. передм. і прим. Н. О. Вйшневська. Київ : Дніпро, 1988. 583 с.
9. Пчілка О. Три «ялинки». *Різдвяна класика* / упоряд. Я. Цимбал. Харків : Віват, 2024. С. 155–174.
10. Adams C. J. *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*. New York, London : Continuum, 2010. 336 p.
11. Brombert V. H. *The Novels of Flaubert: A Study of Themes and Techniques*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1966. 301 p.
12. Bynum C. W. *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women*. Berkeley, Los Angeles, London : University of California Press, 1987. 444 p.
13. Cline S. *Just desserts: women and food*. London : Andre Deutsch, 1990. 262 p.
14. Dusselier J. Bonbons, Lemon Drops, and Oh Henry! Bars: Candy, Consumer Culture, and the Construction of Gender, 1895–1920. *Kitchen Culture in America: Popular Representations of Food, Gender, and Race* / ed. by Sherrie A. Inness. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2001. Pp. 13–49.
15. Farb P. *Consuming Passions: The Anthropology of Eating*. Boston : Houghton Mifflin, 1980. 279 p.
16. Inness S. A. Introduction: Thinking Food / Thinking Gender. *Kitchen Culture in America: Popular Representations of Food, Gender, and Race* / ed. by Sherrie A. Inness. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2001. Pp. 1–12.
17. Lévi-Strauss C. The Culinary Triangle. *Food and Culture: A Reader* / ed. by Carole Counihan, Penny Van Esterik. Routledge, 2008. Pp. 36–43.
18. Young I. M. *Breasted Experience: The Look and the Feeling. The Body in Medical Thought and Practice* / ed. by Drew Leder. Dordrecht, Boston, London : Kluwer Academic Publishers, 1992. Pp. 215–230.
19. Williams-Forsen P. A. *Building Houses out of Chicken Legs: Black Women, Food, & Power*. The University of North Carolina Press, 2006. 317 p.

References

- Adams, C. J. (2010). *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*. Continuum.
- Ageeva, V. (2024). Ključ do rozuminnia tekstu: Mizh Poltavoiu y Tsiurykhom: yak pannochky stavaly emansypantkamy. In / O. Pchilka, *Tovaryshky. Novely* (pp. 7–24). Vikhola [in Ukrainian].
- Brombert, V. H. (1966). *The Novels of Flaubert: A Study of Themes and Techniques*. Princeton University Press.
- Bynum, C. W. (1987). *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women*. University of California Press.
- Cline, S. (1990). *Just desserts: women and food*. Andre Deutsch.
- Danyliuk-Tereshchuk, T. (2024). “Na koryst ridnoho kraiu”: Olena Pchilka u prostorakh ukrainskoho zhyttia. In *Ti, shcho tvoryly “Pershyi vinok”*: zbirka eseiv (pp. 32–44). Creative Women Publishing [in Ukrainian].
- Dusselier, J. (2001). Bonbons, Lemon Drops, and Oh Henry! Bars: Candy, Consumer Culture, and the Construction of Gender, 1895–1920. In *Kitchen Culture in America: Popular Representations of Food, Gender, and Race* (S. A. Inness, Ed.) (pp. 13–49). University of Pennsylvania Press.
- Farb, P. (1980). *Consuming Passions: The Anthropology of Eating*. Houghton Mifflin.

- Inness, S. A. (2001). Introduction: Thinking Food/Thinking Gender. In *Kitchen Culture in America: Popular Representations of Food, Gender, and Race* (S. A. Inness, Ed.) (pp. 1–12). University of Pennsylvania Press.
- Lévi-Strauss, C. (2008). The Culinary Triangle. In *Food and Culture: A Reader* (C. Counihan, P. Van Esterik, Eds.) (pp. 36–43). Routledge.
- Maiерchuk, M. (2011). *Rytual i tilo: strukturno-semantychnyi analiz obriadiv ukrainskoho rodynnoho tsyklu*. Ukr. nauk. in-t Harvard. un-tu, NAN Ukrainy, In-t narodoznavstva. Krytyka [in Ukrainian].
- Pchilka, O. (1907). *Opovidannia*. Druk K. N. Mylevskoho [in Ukrainian].
- Pchilka, O. (2024). Try “yałynky”. In *Rizdviana klasyka* (pp. 155–174). Vivat [in Ukrainian].
- Pchilka, O. (1988). *Tvory*. Dnipro [in Ukrainian].
- Pchilka, O. (2024). *Iybrane*. Sche odnu storinku [in Ukrainian].
- Poliukhovych, O. (2020). Ukrainski arystokratky ta arystokraty: salonna romantyka i kulturne prosvitnytstvo u tvorhosti Oleny Pchilky. In *Buntarky: Novi zhinky i moderna natsiia* (V. Ageeva, Ed.) (pp. 57–78). Smoloskyp [in Ukrainian].
- Podruzhnie lystuvannia Kosachiv. Vstupna stattia, pidhotovka tekstu ta komentari Albiny Shatskoi. (2019). In *Spadshchyna: Literaturne dzhereloznavstvo, tekstolohiia* (Vol. XIII/XIV, pp. 260–472). K.I.S. [in Ukrainian].
- Young, I. M. (1992). Breasted Experience: The Look and the Feeling. In *The Body in Medical Thought and Practice* (D. Leder, Ed.) (pp. 215–230). Kluwer Academic Publishers.
- Williams-Forsen, P. A. (2006). *Building Houses out of Chicken Legs: Black Women, Food, & Power*. The University of North Carolina Press.

V. Serhieieva

FOOD SYMBOLISM IN OLENA PCHILKA'S PROSE: THE FEMALE BODY AND MATRIMONIAL AGREEMENTS

The paper examines gastronomic symbolism in the prose of Olena Pchilka, a Ukrainian writer who articulated the experience of female emancipation in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. In the writer's texts, food is consistently associated with the theme of women's identity and corporeality. Moreover, this gendering of nourishment is expressed both through the rituals of meal preparation and consumption and through the symbolic meanings ascribed to individual products. Therefore, focusing on the stories titled Artichokes, White Cat, and Wait, Woman, for the New Rights, this study argues that the central food images (artichokes, sugar, and butter) carry messages related to female sexuality and marital agreements.

Accordingly, the application of Claude Lévi-Strauss's theory of culinary oppositions to “Artichokes” reveals how the irregularly shaped vegetable functions as an embodiment of a communicative gap during a matchmaking dinner. Combined gender and food studies serve as the analytical framework for White Cat, where sugar emerges as a euphemism for female sexuality, while excessive consumption of sweets signals both marital difficulties and poor health conditions. By contrast, the theory of Iris Marion Young was applied to analyze the third story “Wait, Woman, for the New Rights”, where the image of butter wrapped in cabbage leaves is interpreted as breast milk stagnation and the materialization of women's resentment against the unjust patriarchal system. To sum up, the analysis demonstrates that the study of food imagery and culinary processes provides an effective means of understanding the emancipatory trajectories of Pchilka's female characters.

Keywords: Olena Pchilka, food studies, gender criticism, women's emancipation, gastronomic symbolism, artichokes, sugar, butter.

Подано до редакції / Submitted: 06.10.2025

Схвалено до публікації / Accepted: 06.02.2026

Опубліковано / Published: 09.06.2026

